इति वा हिक्का कै शब्दे हनजनादिति डः ।
इति भरतः ॥ * ॥ अथ हिक्कारोगनिदानम् ।
धन्वन्तरिरुवाच ।
"हिक्कारोगनिदानञ्च वक्ष्ये सुश्रुत ! तच्छृणु ।
श्वासैकहेतुप्रायूपसंख्याप्रकृतिसंश्रया ॥
हिक्का भक्तोद्भवा क्षुद्रा यमला महतीति च ।
गम्भीरा च मरुत्तत्र त्वरया भुक्तिसेवितैः ॥
रूक्षतीक्ष्णखराशान्तैरन्नपानैरपीड़ितः ।
करोति हिक्कामरुजां मन्दशब्दां क्षुधानुगाम् ॥
समं मत्स्यान्नपानेन या प्रायाति च सान्नजा ।
आयासात् पवनः क्रुद्धः क्षुद्रां हिक्कां प्रवर्त्तयेत् ॥
जत्रुमूलप्रविसृतामल्पवेगयुताञ्च सा ।
वृद्धिमायासतो याति भुक्तमात्रे च मार्द्दवम् ॥
चिरेण यमलैर्व्वेगैराहारेऽप्यनुवर्त्तते ।
परिणाममुखे वृद्धिं परिणामे च गच्छति ॥
कम्पयन्ती शिरो ग्रीवामाध्मातस्यातितृप्यतः ।
प्रलापच्छर्द्द्यतीसारनेत्रविप्लुतजृम्भिता ॥
यमलावेगिनी हिक्का परिणामवती च सा ।
ध्वस्तभ्रूशङ्खयुग्मस्य श्रुतिविप्लुतचक्षुषः ॥
स्तम्भयन्ती तनुं वाचं स्मृतिं संज्ञाञ्च मुञ्चती ।
तुदन्ती मार्गमन्यस्य कुर्व्वती मर्म्मघट्टनम् ॥
पृष्ठतो नमनं सार्य्य महाहिक्का प्रवर्त्तते ।
महामूला महाशब्दा महावेगा महाबला ॥
पक्वाशयाधो नाभेर्व्वा पूर्व्ववत् सा प्रवर्त्तते ।
तद्रूपा सा महत् कुर्य्याज्जृम्भमङ्गप्रसारणम् ॥
गम्भीरेण निनादेन गम्भीरां तु सुसाधयेत् ।
आद्ये द्वे वर्ज्जयेदन्त्ये सर्व्वलिङ्गाञ्च वेगिनीम् ॥
सर्व्वस्य सञ्चितामस्य स्थविरस्य व्यवायिनः ।
व्याधिभिः क्षीणदेहस्य भक्तच्छेदकृशस्य च ॥
सर्व्वेऽपि रोगा नाशाय मत्वैवं शीघ्रकारिणः ।
हिक्काश्वासौ तथा तौ हि मृत्युकाले कृता-
लयौ ॥"
इति गारुड़े १५५ अध्यायः ॥ * ॥
तदौषधं यथा,—
"कुलत्थः श्वासहिक्कानुत् कफगुल्मानिलापहः ॥
त्रिदोषघ्नं मधु प्रोक्तं वातलञ्च प्रकीर्त्तितम् ।
हिक्काश्वासकृमिच्छर्दिमेहतृष्णाविषापहम् ॥"
इति च गारुड़े । १७३ । ६ ; ५० अध्यायः ॥
"तथा हिक्कां हरेत् पीता सौवर्च्चलयुता
सुरा ॥"
इत्यपि गारुड़े १९० अध्यायः ॥ * ॥
अन्यच्च ।
अथ हिक्काधिकारः ।
तत्र हिक्काया विप्रकृष्टनिदानमाह ।
"विदाहिगुरुविष्टम्भिरूक्षातिष्यन्दिभोजनैः ।
शीतपानाशनस्थानरजोधूमैस्तथानिलैः ॥
व्यायामकर्म्मभाराध्ववेगाघातापतर्पणैः ।
हिक्काश्वासश्च कासश्च नृणां समुपजायते ॥"
अपतर्पणमनशादि ॥ * ॥
सम्प्राप्तिमाह ।
"वायुः कफेनानुगतः पञ्चहिक्कां करोति हि ।
अन्नजां यमलां क्षुद्रां गम्भीरां महतीं तथा ॥"
सामान्यलक्षणमाह ।
"मुहुर्म्मुहुर्व्वायुरुदेति सस्वनो
यकृत्प्लिहान्त्राणि मुखादिवाक्षिपन् ।
स दोषवानाशु हिनस्त्यसून् यत-
स्ततस्तु हिक्केत्यभिधीयते बुधैः ॥"
वायुरत्र सोदानः प्राणो बोद्धव्यः । उदेति ऊर्द्ध्वं याति । सस्वनो हिगिति शब्दवान् । ऊर्द्ध्वगमनं विशिनष्टि यकृदित्यादि । प्लिहन्शब्दोऽप्यस्ति दीर्घत्वविकल्पात् । मुखादिति ल्यब्लोपे पञ्चमी । तेन यकृत्प्लीहान्त्राणि मुखमानीय आक्षिपन् निःसारयन्निवेत्यर्थः । स वायुः । दोषवान् दोषोऽत्र कफः तद्वान् । वायुः कफेनानुगतः इति संप्राप्तेः । हिनस्तीति हिक्का पृषोदरादित्वात् रूपसिद्धिः । हिगिति कायति शब्दं करोतीति वा ॥ * ॥ पूर्व्वरूपमाह ।
"कण्ठोरसोर्गुरुत्वञ्च वदनस्य कषायता ।
हिक्कानां पूर्व्वरूपाणि कुक्षेराटोप एव च ॥"
वदनस्य कषायता वातात् । न तु कफात् माधुर्य्यं व्याधिप्रभावात् ॥ * ॥ अन्नजाया लक्षणमाह ।
"पानान्नैरतिसंयुक्तैः सहसा पीड़ितोऽनिलः ।
हिक्कायत्यूर्द्ध्वगो भूत्वा तां विद्यादन्नजां भिषक् ॥"
अनिलः प्राणो वायुः ॥*॥ यमलालिङ्गमाह ।
"चिरेण यमलैर्व्वेगैर्या हिक्का संप्रवर्त्तते ।
कम्पयन्ती शिरोग्रीवं यमलां तां विनिर्द्दिशेत् ॥"
क्षुद्रामाह ।
"विकृष्टकालैर्या वेगैर्म्मन्दैः समभिवर्त्तते ।
क्षुद्रिका नाम सा हिक्का जत्रुमूलात् प्रधा-
वति ॥"
विकृष्टकालैः चिरेण । जत्रु कक्षोरसोः सन्धिः ॥
गम्भीरामाह ।
"नाभिप्रवृत्ता या हिक्का घोरा गम्भीरनादिनी ।
अनेकोपद्रववती गम्भीरा नाम सा स्मृता ॥"
अनेकोपद्रववती तृष्णाज्ज्वरादियुक्ता ॥ * ॥
महतीमाह ।
"मर्म्माण्यापीड़यन्तीव सततं या प्रवर्त्तते ।
महाहिक्केति सा ज्ञेया सर्व्वगात्रप्रकम्पनी ॥"
मर्म्माणि वस्तिहृदयशिरःप्रभृतीनि ॥ * ॥ असाध्यत्वमाह ।
"आयम्यते हिक्कते यस्य देहो
दृष्टिश्चोर्द्ध्वं भ्राम्यते नित्यमेव ।
क्षीणोऽन्नद्विट् क्षौति यश्चातिमात्रं
तौ द्वौ चान्त्यौ वर्ज्जयेद्धिक्कमानौ ॥"
आयम्यते विस्तार्य्यत इव । तौ द्वाविति आयम्यत इत्यादिना मित्यमेवेत्यन्तेनैको हिक्कमानः । क्षीण इत्यादिनातिमात्रमित्यन्तेनापरः । तौ द्वौ । अन्त्यौ च गम्भीरया महत्या च हिक्कमानौ वर्ज्जयेत् । अपरञ्च ।
"अतिसञ्चितदोषस्य भक्तच्छेदकृशस्य च ।
व्याधिभिः क्षीणदेहस्य वृद्धस्यातिव्यवायिनः ॥
आयासाच्च समुत्पन्ना हिक्का हन्त्याशु जीवि-
तम् ।
यमिका च प्रलापार्त्तिमोहतृष्णासमन्विता ॥"
साध्यत्वमाह ।
"अक्षीणसाप्यदीनस्य स्थिरधात्विन्द्रियश्च यः
तस्य साधयितुं शक्या यमिका हन्त्यतो-
ऽन्यथा ॥" *॥*॥
अथ हिक्कायाश्चिकित्सा ।
"यत्किञ्चित् कफवातघ्नमुष्णं वातानुलोमनम् ।
भेषजं पानमन्नं वा हिक्काश्वासेषु तद्धितम् ॥
हिक्काश्वासान्तरे पूर्व्वं तैलाक्ते स्वेद उच्यते ।
ऊर्द्ध्वाधः शोधनं शक्ते दुर्ब्बले शमनं मतम् ॥
प्राणावरोधतर्ज्जनविस्मापनशीतवारिपरिषेकैः ।
चित्रैः कथाप्रयोगैः शमयेद्धिक्कां मनोऽभि-
घातैश्च ॥
हिक्कार्त्तस्य पयश्छागं हितं नागरसाधितम् ।
मधु सौवर्च्चलोपेतं मातुलुङ्गरसं पिबेत् ॥
मधुकं मधुसंयुक्तं पिप्पली शर्करान्विता ।
नागरं गुड़संयुक्तं हिक्काघ्नं लावणत्रयम् ॥
कृष्णामलकशुण्ठीनां चूर्णं मधु सितायुतम् ।
मुहुर्मुहुः प्रयोक्तव्यं हिक्काश्वासेषु तद्धितम् ॥
चूर्णं कणागैरिकयोः सक्षौद्रं चावलेहयेत् ॥
प्रवालशङ्खत्रिफलाचूर्णं मधुघृतप्लुतम् ।
पिप्पली गैरिकञ्चेति लेहो हिक्कानिवारणः ॥
नैपाल्या गोविषाणाद्वा कुष्ठात् सर्ज्जरसस्य वा ।
धूपं कुशस्य वा साज्यं पिबेद्धिक्कोपशान्तये ॥"
नैपाली मनःशिला ।
"निर्धूमाङ्गारनिःक्षिप्तहिङ्गुमाषं बलोद्भवः ।
हिक्कापञ्चापि हन्त्याशु धूमः पीतो न संशयः ॥
हरेणूनां कणानाञ्च क्वाथो हिङ्गुसमन्वितः ।
हिक्काप्रशमनः श्रेष्ठो धन्वन्तरिवचो यथा ॥
चन्द्रशूरस्य वीजानि क्षिपेदष्टगुणे जले ।
यदा मृदूनि गृह्णीयात्ततो वाससि गालयेत् ॥
हिक्कातिवेगविकलस्तज्जलं पलमात्रया ।
पिबेत् पुनः पुनश्चापि हिक्कावश्यं प्रशाम्यति ॥"
चन्द्रशूररसः ॥*॥ इति हिक्काधिकारः । इति भावप्रकाशः ॥
हिङ्कारः, पुं, (हिं इत्यव्यक्तशब्दं करोतीति । कृ + अण् ।) व्याघ्रः । इति केचित् ॥ (हिं इत्यस्य कारः । करणम् । यथा, वाजसनेयसंहितायाम् । २२ । ७ ।
"हिङ्काराय स्वाहा हिङ्कृताय स्वाहेति ॥")
हिङ्गु, क्ली, मूलविशेषनिर्य्यासः । स तु पारस्यखोरासानमूलतानादिदेशे भवति । हिं इति भाषा । तत्पर्य्यायः । सहस्रवेधि २ जतुकम् ३ वाह्लीकम् ४ रामठम् ५ । इत्यमरः ।२९।४०॥ वाह्लिकम् ६ रामठम् ७ । इति भरतः ॥ जन्तुघ्नम् ८ । इति रत्नमाला ॥ पिण्याकम् ९ वाह्ली १० सहस्रवेधी ११ गृहिणी १२ मधुरा १३ सूपधूपनम् १४ जतु १५ । इति शब्दरत्नावली ॥ केशरम् १६ । इति जटाधरः ॥ उग्रगन्धम् १७ भूतारि १८ जन्तुनाशनम् १९ सूपाङ्गम् २० रक्षोघ्नम् २१ उग्रवीर्य्यम् २२ अगूढ़गन्धम् २३ जरणम् २४ भेदनम् २५ दीप्तम् २६ । अस्य गुणाः । हृद्यत्वम् । कटत्वम् । उष्णत्वम् ।